

ДІЯЛЬНІСТЬ М. М. ФОН ГЕДЕНШТРОМА В ЯПОНІЇ

У статті розглядається діяльність М. М. Геденштрома – російського віце-консула у японському місті Хакодатє. Роки його роботи припали на період загострення російсько-японських відносин, які, зрештою, вилились у війну 1904–1905 рр. Віце-консул зосередив увагу на дослідженні стану російсько-японських економічних відносин у сфері рибпромисловості; міграції населення; науковому вивченні далекосхідного сусіда; підтримці взаємин з православною місією, допомозі співвітчизникам, які перебували в межах його консульського округу. Звіти, складені М. М. Геденштромом, стали джерелом інформації про загадкову і таємничу Японію, яка на початок ХХ ст. була для Російської імперії ворогом.

Ключові слова: М. М. Геденштром, консульство, м. Хакодатє, російсько-японська війна, Російська імперія, Японія.

В статье рассматривается деятельность М. М. Геденштрома - российского вице-консула в японском городе Хакодатэ. Годы его работы пришлись на период обострения российско-японских отношений, которые, в конце концов, вылились в войну 1904–1905 гг. Вице-консул сосредоточил внимание на исследовании состояния российско-японских экономических отношений в сфере рыбной промышленности; миграции населения; научном изучении дальневосточного соседа; поддержке отношений с православной миссией, помощи соотечественникам, которые находились в пределах его консульского округа. Отчеты, составленные М. М. Геденштромом, стали источником информации о загадочной и таинственной Японии которая, к началу ХХ в. была для Российской империи врагом.

Ключевые слова: М. М. Геденштром, консульство, г. Хакодатэ, русско-японская война, Российская империя, Япония.

In dem Artikel wird die Tätigkeit des russischen Vizekonsuls M. M. Hedenström in der japanischen Stadt Hakodate behandelt. Er wurde in der Familie der Auswanderer aus der Schweiz geboren, die am Ende des XIX. Jahrhunderts in Odessa wohnten. Sein Großvater, auch Matvei Matveevych von Hedenström, war ein berühmter Erforscher des Sibiriens. Der künftige Diplomat erhielt die Justizausbildung an der Kiewer Universität, besuchte die Insel Sumatra, arbeitete als Beamter. Auf eigenen Wunsch wurde er zum Dienst ins Außenministerium des Russischen Reiches versetzt. Erste Berufung als Vizekonsul bekam er in Hakodate. Seine Arbeitsjahre stimmten mit dem Zeitraum der Verschärfung der russisch-japanischen Beziehungen überein, die schließlich zum Krieg (1904–1905) führten. Der Vizekonsul konzentrierte seine Arbeit auf die Forschung des Standes der russisch-japanischen Wirtschaftsbeziehungen im Bereich der Fischwirtschaft; der japanischen Migration; auf die wissenschaftliche Untersuchung des fernöstlichen Nachbarn; auf die Beziehungsunterstützung mit der orthodoxen Mission, und auch auf die Hilfsleistung den Mitbürgern, die sich infolge der verschiedenen Ursachen innerhalb seines Konsularbezirks befanden. Die vom M. M. Hedenström zusammengestellten Berichte sind die Informationsquelle über das rätselhafte und geheimnisvolle Japan für die russische Gemeinschaft geworden, das als Feind am Anfang des XX. Jahrhunderts für das Russische Reich galt. Nach seinem Dienstabschluss im Japan setzte Matvei Matveevych die Diplomatenlaufbahn fort. Er leitete die Konsulate des Russischen Reichs auf Malta und im Australien, indem er an der Tätigkeit des Außenministeriums vor Beginn des Ersten Weltkriegs aktiv teilnahm.

Schlagwörter: M.M. Gedenshtrom, das Konsulat, Hokodate, der russische-japanish Krieg, die russische Reich, der Japan.

The paper is examined the activities of M. M. Gedenshtrom – Russian vice-consul in the Japanese city of Hakodate. He came from a family of immigrants from Sweden, who at the end of the nineteenth century lived in Odessa. His grandfather, also Matvey Matveyevich fon Gedenshtrom, was a famous explorer of Siberia. The future diplomat received a law degree at the Kiev's University, visited the Sumatra's island, he worked as an official. At his own request he was transferred to the Ministry of Foreign Affairs.

The first appointment was given to the post of vice-consul in Hakodate. His years of work fell at the period of aggravation of Russian-Japanese relations, which, in the end, resulted in the war of 1904-1905. The Vice-Consul concentrated his work on researching the state of Russian-Japanese economic relations in the fishing industry; Japanese migration; Scientific study of the Far Eastern neighbor; Maintaining relations with the Orthodox mission, as well as assisting compatriots who, for various reasons, were in his consular district.

The reports compiled by M. M. Gedenshtrom, became for the Russian society a source of information about the mysterious Japan, which at the beginning of the 20th century, became for the Russian Empire an enemy. M.Gedenshtorm justified rationality of development of cooperation with Far Eastern country and tried to warn about riskiness of military opposition in his reports to a senior management. It should be mentioned that despite aggravation between Russia and Japan, Vice-Consul was succeeded to avoid the conflict situations in relationships

with the local population. Eventually this promoted the restoration of Russian-Japanese cooperation after 1905. It became an important experience in his further diplomatic career for the consul himself.

After completing his service in Japan, Matvey Matveyevich continued his diplomatic career. He headed the consulates of the Russian Empire in Malta and Australia, taking an active part in the activities of the Ministry of Foreign Affairs before the First World War.

Keywords: M. M. Gedenshtrom, consulate, the city Hakodate, Russian-Japanese war, Russian Empire, Japan.

Актуальність теми

Загострення російсько-японських відносин наприкінці XIX – на початку XX ст. охопило всі сфери міждержавних комунікацій, у тому числі й діяльність російських консульств. Із сукупності російських установ у Японії своєю активністю у цей період відрізнялася діяльність М. М. Геденштрома – віце-консула у Хакодате. Аналіз основних напрямів його роботи має на меті простежити прояви конфронтації у відносинах між Росією та Японією на початку XX ст. на регіональному рівні міждержавних комунікацій, визначити залежність діяльності установи від персональних якостей консула і трансформацію основних функцій інституції.

Історіографічна база

Японський період діяльності М. М. Геденштрома є мало дослідженим сюжетом. Загальні відомості щодо його біографії знайшли своє висвітлення у статтях М. Поллард [8] та В. П. Олтаржевського [6]. Головну увагу дослідники приділили діяльності М. М. Геденштрома в Австралії. Окремі питання роботи консула у Японії, зокрема його взаємини з православною місією, були досліджені у межах дисертаційної роботи О. Б. Кириченко [5]. Розвідницька діяльність М. М. Геденштрома у роки російсько-японської війни стала предметом для розгляду у праці Б. Д. Павлова [7]. Отже, дипломатична діяльність Матвія Матвійовича не набула цілісного вивчення. Науковці зосереджують ся на окремих періодах його діяльності.

Джерела дослідження представлені звітами М. М. Геденштрома та матеріалами особистого походження. До першої групи належать донесення консула «Ввоз рыбных продуктов в Японию» [1] та «Японская эмиграция» [2], що були опубліковані у «Сборнике консульских донесений». Серед джерел особистого походження були проаналізовані матеріали «Дневника святого Николая Японского» [3], спогади А. П. Сильницького [9] та листи В. Серошевського [4], які свідчать про взаємодію консула з приватними особами. У них містяться цінні відомості про особисті якості М. М. Геденштрома. Зазначена історіографічна база та джерела надають можливість дослідити головні напрями діяльності М. М. Геденштрома у Хакодате.

Етап доконсульської діяльності

Геденштром фон Матвій Матвійович (1858 – ?) походив із родини вихідців зі Швеції, що пере-

селилася до Росії у XVII ст. Він був сином одеського ротмістера та онуком відомого дослідника північного Сибіру – Матвія Матвійовича фон Геденштрома (1780–1845). У 1882 р. майбутній консул закінчив юридичний факультет Київського університету та поступив на службу у Судової палати м. Києва. Наступного року за рекомендацією Паризького географічного комерційного товариства він взяв участь у експедиції до північної частини о. Суматра. Значно пізніше в інтерв'ю новозеландській газеті «Adventurous Explorers» М. М. Геденштром згадував: «Я дев'ятнадцять місяців провів в експедиції, у віддаленості від поселень, після повернення дізнався, що голландський уряд визнав мене загиблим, а їхній священник вже відслужив месу за упокій моєї душі» [8]. Таким чином, М. М. Геденштром, науковець за покликанням, мав власний дослідницький інтерес до все ще екзотичної країни, якою залишалася Японія. Він також мав досвід спілкування з іноетнічним аборигенним середовищем, що у майбутньому позначилося на напрямах його роботи у консульстві.

Повернувшись із Суматри, з 1892 р. Матвій Матвійович працював на посаді чиновника з особливих доручень при томському генерал-губернаторстві. Потім його було переведено у Благовіщенськ, де він керував канцелярією губернатора Амурської області. У 1900 р. М. М. Геденштром подав прохання про переведення на службу до МЗС Росії. Колишній його начальник, томський генерал-губернатор Г. А. Тобізен (1845–1917) у рекомендації характеризував М. М. Геденштрома, як «людину видатних здібностей... розумного, вихованого, знаючого кілька іноземних мов, обережного у справах» [8]. Хоча майбутній консул не мав безпосереднього досвіду консульської роботи та не володів японською мовою, його попередня науково-дослідницька діяльність, а також власне бажання та готовність до активної праці забезпечили можливість зарахування М. М. Геденштрома на службу до закордонного відомства Російської імперії.

На початок XX ст. установа у Хакодате для МЗС Росії не була пріоритетною, і, як наслідок, вона не мала навіть власної будівлі. Таким чином, перше закордонне призначення М. М. Геденштрома було фактично його стажуванням як консула. У той же час призначення у Хакодате нового перспективного чиновника, який вже мав досвід

спілкування з іноетнічним оточенням, свідчило про прагнення МЗС Росії переглянути своє ставлення до установи. Ця нова політика контрастно відрізнялась від діяльності попереднього консула – М. М. Устинова, що тривалий час перебував поза межами власного консульського округу (у м. Йокогама) та протягом 1898 р. поєднував свої обов'язки з обов'язками консула у м. Нагасакі.

Основні функції М. Геденштрама на консульській посаді у Хакодате мали як типовий характер (сприяння комерційному та військовому флоту Росії, допомога росіянам, спостереження за ситуацією у Японії), так і специфічний, обумовлений регіональними особливостями – близькістю до російських далекосхідних територій (регулювання російсько-японських відносин у сфері рибпромисловості).

Економічна сфера діяльності віце-консула

У 1901 р. чиновник розпочав виконувати обов'язки віце-консула в Хакодате. Після зустрічі з М. М. Геденштромом Микола Японський (1836–1912), російський православний місіонер у Японії, записав свої перші враження про нового консула: «Зацікавлений у врегулюванні японської рибної ловлі у наших [російських] водах на Сахаліні. Говорить розумно, побачимо, чи виконає» [3, с. 270]. Починаючи вивчення регіону та його населення, М. М. Геденштром звернув увагу на рибпромисловість як сегмент економічної діяльності японців, яка поступово стала головною темою його діяльності.

Наприкінці XIX ст. Хакодате перетворювався на центр російсько-японських комерційних відносин у сфері рибпромисловості. Загострення відносин між країнами призвело до того, що МЗС Росії сприймав цю галузь як сферу можливого тиску на Японію. На початку XX ст. постало питання про можливість закриття японського ринку для росіян та, відповідно, російських вод для японців. М. М. Геденштром спробував відповісти на питання, яка саме з країн зазнає більших збитків внаслідок цих обмежень. Результатом його роботи став звіт 1902 р. «Ввоз русских рыбных продуктов в Японию» [1].

На початку свого аналізу М. М. Геденштром зазначав: «Найважливішим за цінністю предметом торговельного обсягу між Росією та Японією є риба та рибні продукти, що ввозяться в Японію з меж Приамурського краю, у тому числі й з острова Сахалін» [1, с. 241]. В особистій бесіді з російським чиновником А. П. Сильницьким, що відвідав Хакодате в 1903 р., віце-консул по-

переджував, що японці не дотримуються законів у сфері рибпромисловості, а тому всі російсько-японські домовленості «про рибну промисловість у [російських] водах, що охороняються лише одним військовим судном... залишаться мертвою літерою, слідувати якій японці, звісно, не будуть» [9]. Таким чином, М. М. Геденштром вважав рибпромисловість перспективною, але проблемною галуззю російсько-японських відносин, яка потребувала активного регулювання та нагляду з боку російських чиновників. У звіті консул зазначав, що риба, виловлена у водах о. Сахаліну, складала лише 10 % від загального обсягу японської рибпромисловості, але припинення її продажу в Японії призведе до економічної кризи¹. У разі закриття японського ринку російські фірми на Сахаліні залишаться без клієнтів, оскільки «ніде, окрім Японії, попиту на тую оселедець на Далекому Сході поки не існує» [1, с. 246–247]. Отже, віце-консул доходить висновку, що і російській, і японській стороні співпраця у сфері видобутку рибпродуктів біля о. Сахалін була вигідною.

Зовсім іншою була ситуація з виловом червоної риби у водах Приамурської області. М. М. Геденштром вказував, що у випадку припинення ввозу до Японії червоної риби саме японська сторона зазнає більшого збитку, оскільки кількість росіян, зайнятих у цьому секторі, була невеликою [1, с. 254–255]. У цілому для Російської імперії рибпромисловість мала регіональне значення, а для Японії – загальнодержавне, тому сторони мали різну зацікавленість з цього питання. Відповідно можливі збитки від закриття ринків мали різний вплив на економіку країн.

Соціальна складова

Іншою проблемою, яку намагався вирішити М. М. Геденштром, була так звана «жовта небезпека». Адміністрація Приамурського генерал-губернаторства була стурбована великим рівнем трудової міграції азіатів (у тому числі й японців) на російські далекосхідні території. З наближенням війни ця проблема набувала додаткової актуальності. У своєму звіті «Японская эмиграция» [2], що являє собою дослідження з демографічної та економічної ситуації в Японії, М. М. Геденштром спробував відповісти на питання, чи дійсно далекосхідна країна є перенаселеною, а її населення має реальні підстави емігрувати. М. М. Геденштром порівнює кількість населення Японії (47 млн) з чисельністю японців, що мешкали за кордоном (150 тис.). Це дозволило йому дійти висновку: «В Японії не було та немає еміграції в за-

¹ Основною рибою вилову у водах о. Сахалін був оселедець, що використовувався в Японії як добриво для аграрних культур. Припинення його ввезення з російських вод до Японії мало призвести до подорожчання добрива, і, як наслідок, продуктів харчування, що на початок XIX ст. могло спричинити в аграрній країні, якою була Японія, економічну кризу.

гальноприйнятому значенні цього слова» [2, с. 34]. На думку автора, тимчасову відсутність японців слід було розглядати як «відлучення на заробітки», оскільки через кілька років японці поверталися на батьківщину [126, с. 35]. М. М. Геденштром наголошував, що японський уряд жодним чином не підштовхував своє населення до переселення за кордон (окрім переселенців у Корею), і помітив, що влада, навпаки, намагається обмежити обсяги міграції. Наприклад, пояснює М. М. Геденштром, згідно з тогочасним чинним законодавством японці для виїзду за кордон повинні були мати дозвіл батьків [2, с. 38]. Головний висновок, який зробив консул, полягав у тому, що Японію не слід розглядати як перенаселену країну. Це твердження руйнувало суспільне уявлення про те, що еміграція була елементом механізму економічної та політичної експансії Японії. Звіт М. М. Геденштрома був опублікований на сторінках «Сборника консульських донесень», але в умовах наближення війни він виявився нездатним подолати поширені переконання.

У 1903 р. М. М. Геденштром сприяв організації експедиції Російського географічного товариства з вивчення японського о. Іesso, який межував із територією Російської імперії. Безпосереднім виконавцем дослідження був науковець, поляк за походженням, В. Л. Серошевський (1858–1945). На віце-консула покладалися обов'язки з вирішення юридичних питань організації експедиції вглиб Японії. Однак загострення російсько-японських відносин призвело до завчасного повернення науковців до Росії. Згадуючи про свою співпрацю з віце-консулом, В. Л. Серошевський зазначав: «Матвій Матвійович... розшукав інтелігентного японця, що розмовляв російською... Ми наділили його коробкою, ватою, склянкою, ефіром та відправили на два тижні в Сою. Цю маленьку експедицію Матвій Матвійович влаштував за свій рахунок» [4, с. 167].

В одному з листів до керівника Російського географічного товариства П. П. Семенова-Тянь-Шанського (1827–1914) В. Л. Серошевський пропонував запросити М. М. Геденштрома до Санкт-Петербурга з доповіддю про стан російсько-японських відносин у сфері рибпромисловості. На жаль, відомостей про те, чи було це клопотання схвалене, нами не виявлено.

Відносини з православною місією. Украй складний характер мали відносини М. М. Геденштрома з православною духовною місією в Японії. Причиною для конфлікту стала відсутність у консульства власної будівлі. Територія, яка раніше належала установі, в 1870 р. була передана православної церкві. М. М. Геденштром вступив у діалог з місцевою духовною місією з метою дізнатися про те, чи можливо консульству зайняти части-

ни території церкви. На прохання чиновника Микола Японський відповів досить різко. Він обізвав консула «жидом-німцем» та прокоментував: «*Интереси Духовної Місії мають бути непорушними... Скільки досі консулів у Хакодате мешкало на квартирах і жоден не порушував питання про відібрання території у Духовної Місії під консульство*» [3, с. 357–358, 362, 486–487]. Незважаючи на це, М. М. Геденштром намагався не доводити відносини з православною місією у м. Хакодате до відкритого конфлікту, надаючи досить щедрі пожертвування на утримання церкви та ремонт місцевого російського цвинтаря [3, с. 906].

Займаючи посаду віце-консула, М. М. Геденштром не міг бути відстороненим від реальних політичних подій. Із загостренням російсько-японського конфлікту особисті прогнози чиновника щодо успіхів у ньому Російської імперії набували все більш песимістичного характеру. Згадуючи про свою зустріч з віце-консулом, А. П. Сильницький (російській чиновник, що у 1903 р. відвідав Хакодате) зазначив: «*М. Геденштром, який прожив у Японії більше п'яти років, навчився за цей час розмовляти японською, завівши знайомства з японцями, розпочав нам викладати свої погляди про неминучу і близьку війну Росії з Японією, яка не віщувала нам нічого доброго*» [9]. Тобто віце-консул належав до тієї частини російського суспільства, що розглядала Японію не як слабку країну, а як небезпечного ворога та, за певних умов, можливого економічного партнера. Показовою у цьому відношенні була реакція А. П. Сильницького та його супутника Т. В. Попова на слова віце-консула: «*Слухаючи песимістичну промову М. Геденштрома, [ми] були щиро впевнені у незламності нашої міці... Ми не вірили М. Геденштрому і навіть схильні були інтерпретувати деякі його компліменти на адресу японців, як його антиросійські настрої*» [9]. А. П. Сильницький, будучи слабко обізнаним у японських традиціях, менталітеті, суспільно-політичному устрої був досить зверхнім при оцінках Японії, що було типовим явищем для російського суспільства. Натомість М. М. Геденштром, провів деякий час у Японії, адаптувався до іноетнічного середовища та сформував свої особисті обґрунтовані уявлення про місцеві звичаї, уклад життя і міг більш детально аналізувати можливі наслідки зіткнення країн.

Подальша кар'єра

У квітні 1903 р. М. М. Геденштром тимчасово виконував обов'язки російського консула у м. Сингапур [8]. У грудні 1903 р., напередодні остаточного загострення російсько-японських відносин, він виїхав у відпустку до Росії, однак повернутися до Японії йому більше не довелося. Досвід роботи у Хакодате визначив наступне призначення М. М. Геденштрома. У роки російсько-

японської війни він, як особа «добре знайома з японцями», був відправлений у м. Джмбуті, що знаходиться у затоці Таджура Індійського океану [7, л. 79–80]. М. М. Геденштром мав слідкувати за південним регіоном Суецького каналу для запобігання можливим інтригам Токіо [7, с. 18–20]. Подальша його служба у МЗС Росії не була пов'язана з Японією.

У 1907 р. дипломат був призначений консулом на Мальту, з 1908 р. – генеральним консулом у Мельбурні, де написав низку науково-публіцистичних праць про Австралію: «О международном положении Австралии» (липень 1908), «Об экономическом и политическом положении Австралии» (грудень 1908), «О настроении общественного мнения Австралии ввиду вооруженного вооружения Германии» (серпень 1909), «О движении социализма в Австралии» (вересень 1909). У 1910 р. М. М. Геденштром за власним бажання залишив консульську службу, однак продовжував бути працівником МЗС Російської імперії, виконуючи обов'язки негласного агента в Європі. У 1916 р. повернувся до Петербурга, але з

розгортанням революційних подій мігрував. Відомо, що у травні 1921 р. М. Геденштром перебував у Таллінні. Інформації про подальшу долю дипломата нами виявлено не було [8].

Таким чином, діяльність М. Геденштрома у Хакодате припала на складний період російсько-японських відносин. Японія стала місцем його першого закордонного призначення, де, власне, і проявилися здібності чиновника до консульської служби. М. Геденштром, науковець за покликанням та характером мислення, у звітах до вищого керівництва обґрунтовував доцільність розвитку співпраці з далекосхідною країною та намагався попередити про ризикованість військового протистояння. Слід зазначити, що, незважаючи на загострення відносин між Росією та Японією, віце-консулу вдалось уникнути конфліктних ситуацій у взаєминах з місцевим населенням, що, зрештою, сприяло відновленню російсько-японської співпраці після 1905 р., а для самого консула стало важливим досвідом у його подальшій дипломатичній кар'єрі.

Бібліографічні посилання

1. Геденштром, М. Ввоз рыбных продуктов в Японию / М. Геденштром // Сборник консульских донесений. – СПб., 1902. – С. 241–255.
2. Геденштром, М. Японская эмиграция / М. Геденштром // Сборник консульских донесений. – СПб., 1903. – Вып. I. – С. 34–52.
3. Дневники святого Николая Японского. – СПб., 2004. – Т. 3 – 976 с.
4. Дударец, Г. И., Латышев, В. М. Экспедиция В. Серошевского и В. Пилсудского на о. Хоккайдо в 1903 г. / Г. И. Дударец, В. М. Латышев // Известия Института Бронислава Пилсудского. – 2002. – № 6. – С. 147–184.
5. Кириченко, О. Б. Становлення і діяльність російської дипломатичної служби в Японії у 1855–1904 рр.: дис. ... канд.

іст. наук : 07.00.02 / Кириченко Олена Борисівна. – Х., 2015. – 219 с.

6. Олтаржевский, В. П. Российская консульская служба начала XX века: Матвей Геденштром / В. П. Олтаржевский // Вестник Иркутского гос. тех. ун-та. – 2012. – № 4 (63). – С. 318–323.
7. Павлов, Д. Б. Российская контрразведка в годы русско-японской войны / Д. Б. Павлов // Отечественная история. – 1996. – № 1. – С. 14–29.
8. Поллард, М. Портрет консула Геденштрома ... без фотопортрета / М. Поллард // Единение. – 1.15.2015. – Режим доступа: <http://unification.com.au/articles/read/2835/>
9. Сильницкий, А. П. 14 месяцев службы на Камчатке [Электронный ресурс] / А. П. Сильницкий. – Режим доступа : <http://www.kamlib.ru/files/hyst005/hyst5-1.pdf>

References

1. Gedenshtrom, M. Vvoz rybnykh produktov v Yaponiyu // Sbornik konsul'skikh doneseny. – Spb, 1902. – S. 241–255.
2. Gedinshtem, M. Yaponskaya emigratsiya // Sbornik konsul'skikh doneseny. – Spb., 1903. – Vyp. I. – S. 34–52.
3. Dnevniky svyatogo Nikolaya Yaponskogo. – SPb., 2004. – T.3 – 976 s.
4. Dudarets, G. I., Latyshev, V. M. Ekspeditsiya V. Seroshevskogo i V. Pilsudskogo na o. Khokkaydo v 1903 g. // Izvestiya Instituta Bronislava Pilsudskogo. – 2002. – № 6. – S. 147–184.
5. Kyrychenko, O. B. Stanovlennia i diialnist rosiiskoi dyplomatychnoi sluzhby v Yaponii u 1855–1904 rr. : dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.02 / Kyrychenko Olena Borysivna. – Kh., 2015. – 219 s.

6. Oltarzhovsky, V. P. Rossyskaya konsul'skaya sluzhba nachala XX veka: Matvey Gedenshtrom / V. P. Oltarzhovsky // Vestnik Irkutskogo gos. tekhn. un-ta. – 2012. – № 4 (63). – S. 318–323.
7. Pavlov, D. B. Rossyskaya kontrazvedka v gody russko-yaponskoy voyny / D. B. Pavlov // Otechestvennaya istoriya. – 1996. – №1. – S. 14–29.
8. Pollard, M. Portret konsula Gedenshtroma ... bez fotoportreta // Yedineniye. – 1.15.2015. – <http://unification.com.au/articles/read/2835/>
9. Silnitsky, A. P. 14 mesyatsev sluzhby na Kamchatke [Elektronny resurs] / A. P. Silnitsky. – Rezhim dostupu : <http://www.kamlib.ru/files/hyst005/hyst5-1.pdf>

Надійшла до редколегії 13.06.2017